

TRANZICIJA I DRUŠTVO RIZIKA THE TRANSITION AND RISK SOCIETY

Sažetak

Tekst naznačuje osnovne promjene koje su se dogodile u bosansko-hercegovačkom društvu tokom razdoblja postsocijalističke tranzicije. O mnogim društvenim promjenama do kojih je došlo u tranzicijskom razdoblju možemo govoriti u kategorijama rizika. Teorijski okvir u kojem se razmatraju društveni rizici u ovom radu polazi od paradigme društva rizika njemačkog sociologa Ulricha Becka, a potom se ukazuje na neke od rizika proizvedenih u haotičnim bosanskohercegovačkim društvenim potresima. Nakon gotovo dvije decenije tranzicijskog iskustva, te niza neuspjeha, postavlja se pitanje: gdje se Bosna i Hercegovina kao država i društvo trenutno nalazi, te kada će i u kakvom obliku završiti proces tranzicije? Živimo u vremenu u kojem je na društvenoj sceni istovremena interakcija rizika generiranih na globalnoj i lokanoj razini, koji se prepliću i stvaraju niz egzistencijalnih problema. suočavamo se sa dvostrukim opasnostima: vlastitim, oličenim u nacionalizmu, siromaštvu, korupciji, nezaposlenosti, socijalnim nejednakostima i ugroženom kohezijom društva, te svjetskim rizicima. U uvjetima smanjene sposobnosti društvenih institucija za uspostavljanje nadzora nad rizicima i stanja u kojem političke elite produciraju određene društvene rizike, nameću se pitanja: na koji način postojeće političke strukture u Bosni i Hercegovini danas mogu odgovoriti na rizike vlastitoga, ali i svjetskoga društva rizika modernog doba, i na koji način mogu izvršiti „samosučeljavanje s posljedicama društva rizika“?

Ključne riječi: bosanskohercegovačko društvo, tranzicija, društveni rizici

Summary

The text indicates the main changes that took place in Bosnian society during the period of post-socialist transition. It is possible to speak about many social changes that occurred in a transitional transformation, in terms of risks. The theoretical framework in which the social risks are about to be considered in this paper is based on the paradigm of the risk society derived by a German sociologist, Ulrich Beck, and it points to some

of the risks produced in a chaotic Bosnian social upheavals and transformations. After nearly two decades of experiencing transition, and a series of failures, the question is where Bosnia and Herzegovina as a state and as a society is currently situated, and when and in what form the transition process will be completed. We live in a time when the social scene is entangled with the simultaneous interaction of the risks generated on global and local levels, which are intertwined and which create a series of existential problems. We are facing a double threat, our own nationalism, poverty, corruption, unemployment, social inequality and cohesion of society at risk, as well as global risks. In terms of the reduced capacity of social institutions to establish control over the risks, and the situation in which political elites produce certain social risks themselves, the question is how the existing political structure in Bosnia and Herzegovina could answer their own risks today, and the risks of modern society, and how an individual can accomplish "facing with the consequences of risk society"?

Key words: *Bosnian society, transition, social risks*

Uvod

Rizici su stari koliko i sâmo društvo. Društvo rizika nije samo karakteristika razvijenih zapadnih društava, kao posljedica industrijskog i tehnološkog razvoja, međunarodne političke ekonomije ili globalne ekološke krize, već univerzalna pojava koja prožima sve aspekte društvenog i individualnog života. Rizici suvremenog društva u različitim kontekstima pružaju značajnu inspiraciju sociološkog mišljenja. Razvoj sistematskog interesa sociologije za fenomen rizika u suvremenom društvu govori o novom specifičnom sadržaju društvene stvarnosti koja podrazumijeva neosporan porast rizičnih situacija. Prema socijalno konstruktivističkom pristupu, rizici su socijalni konstrukti koji su determinirani odnosom strukturalnih snaga u društvu. U modernom društvu rizici su proizvedeni kao strukturni elementi i sastavni su dio svakodnevnog života. Teorijski okvir u kojem se razmatraju društveni rizici u ovom radu, polazi od paradigme društva rizika njemačkog sociologa Ulricha Becka. Društvo rizika Beck definira kao razvojnu fazu modernog društva u kojoj se socijalni, politički, ekološki i individualni rizici što ih je izazvala dinamika inovacije, sve više otimaju institucijama kontrole¹. Pojmom društva rizika Beck izražava obrat u sferi odnosa društva prema opasnostima i problemima koje je ono

¹ Beck, Ulrich: *Pronalaženje političkoga. Prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2001, str. 41.

proizvelo, a koji sa svoje strane nadmašuju temelje društvenih predodžaba o sigurnosti i zato su, ukoliko dolaze do svijesti, u stanju uzdrmati osnovne pretpostavke dotadašnjeg društvenog poretka. To vrijedi za sve segmente društva – recimo za segmente privrede, prava, znanosti – ali postaje problemom prije svega na području političkog djelovanja i odlučivanja². Takav koncept podrazumijeva rizike isključio kao posljedice proizvoda ljudskoga djelovanja. Rizično društvo, smatra Beck, nije ograničeno samo na rizike po zdravlje i životnu sredinu – ono uključuje čitav niz međusobno povezanih promjena u savremenom društvenom životu: promjena obrazaca rada, sve veću nesigurnost radnih mjesta, opadanje uticaja tradicije i običaja. Važan aspekt rizičnog društva jeste činjenica da njegovi rizici nisu prostorno, vremenski ili društveno ograničeni. Današnji rizici savremenog doba pogađaju sve zemlje i sve društvene klase, oni imaju ne samo lične posljedice, nego i globalne. Ljudi se, po Becku, u postsocijalističkim društvima iz nacionalno-državnog industrijskog društva uvode u previranje svjetskog društva rizika.

Tranzicijska destrukcija

Sa propadanjem socijalističkoga poretka započeo je proces velikih preobražaja zemalja u kojima je socijalizam dominirao kao poredak i kao sistem vlasti kako u vrijednosnom, tako i u funkcionalnom pogledu. Tranzicija označava procese političkih promjena kojima se nastoje izgraditi političke demokratske institucije, ekonomske transformacije prema modelima tržišne privrede, te niz vrijednosnih, kulturnih i socijalnih promjena, čiji je ishod dugotrajan i nepredvidiv. Iako tranzicijska društva teže uspostavi demokracije, dostizanje ideala ovoga poretka, praćeno je često javljanjem nacionalnih, etničkih i religijskih sukoba i podjela, ekonomske recesije, nezaposlenosti i rasprostranjenog osjećaja među ljudima o nemoći da upravljaju sopstvenim životom. Svako je tranzicijsko iskustvo zasebno, a u Bosni i Hercegovini je ono obilježeno tragičnim ratom, etničkim sukobima i podjelama, međusobnim nepovjerenjem nacionalnih političkih partija i isticanjem nacionalnih interesa kao suštinskih.

Za Bosnu i Hercegovinu rat je imao posebno tragične posljedice. Teorija etničke mržnje i teorija jednake krivnje pružila je zapadnoj eliti odlične izlike za njene konfuzne reakcije i neuspješne pokušaje da spriječe

2 Ibid.: 44.

izbijanje nasilja³. Nemogućnost zapadne elite da spriječi nasilje u ratu, a danas dokine dejtonsku tiraniju, odnosno prisili domaće etnopolitičare na uspostavu funkcionalne države, pokazala je kako kaže Jean Ziegler, da je međunarodno pravo u agoniji.⁴ Iskustvo Bosne i Hercegovine u ratu i poslije rata, pokazuje da nasilje nije nužno činjenje, nego i nečinjenje.

Pored političke, ekonomske i socijalne destrukcije bosanskohercegovačkog društva, višestoljetni zajednički život među vjerskim i etničkim grupama u Bosni i Hercegovini, u nacionalističkim diskursima nastojao se trajno izbrisati. Bosna i Hercegovina se nakon završetka rata suočila istovremeno i s poslijeratnom obnovom zemlje i s tranzicijom, zbog čega je taj proces tekao znatno sporije, nego u drugim tranzicijskim zemljama. U sociološkoj literaturi, početak devedesetih godina prošloga stoljeća, označava se i kao tragičan proces sociocida ili „društvoibstva“ koji podrazumijeva uništavanje funkcionalnog društva, prvo ratnim razaranja, a nakon rata posredstvom strategije institucionalnog slabljenja i razaranja bosanskohercegovačke zajednice. Praktično, na prostoru Bosne i Hercegovine još uvijek traje proces dezintegracije i razaranja države i društva koji se manifestira u nastojanju da se politički legalizira nacionalna i teritorijalna supremacija, odsustvo zakona, stanje nedjelotvornosti i sveopće nemoći, raspad i nepostojanje društvenih normi i uništavanje sistema vrijednosti koji se snažno odražava na živote ljudi u tranzicijskom razdoblju. Rat i izostanak društvenog i političkog konsenzusa o svim relevantnim političkim i ekonomskim pitanjima, doveo je Bosnu i Hercegovinu u inferioran položaj u odnosu na druge tranzicijske zemlje. Postsocijalistička transformacija bosanskohercegovačke države i društva obuhvata kompleksne i protivrječne procese različitog smjera i dometa. Dejtonskim sporazumom Bosna i Hercegovina je dobila ustav koji državu čini jedva održivom⁵. Protivrječja unutar pravno-političkog ustrojstva države pogoduje etnonacionalističkoj ideologiji, čiji je osnovni cilj etnički, a ne građanski identitet i etnički podijeljeno društvo. Populizam i nacionalizam koji se ranije mogao tretirati kao dio ratnih destrukcija devedesetih godina prošlog stoljeća, nespojiv je s razvojem moderne političke države. Postojeći oblik uređenja države, ne otvara put stvaranju demokratskog društva i djelotvorne države, ekonomskog oporavka, političke rekonstrukcije i ozdravljenja

3 Sekulić, D. – Ž. Šporer – R. Hodson – G. Massey – J. Županov: *Sukobi i tolerancija, O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*. Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk, 2004, str. 132.

4 Ziegler, Jean: *Imperij srama*. Zagreb, Biblioteka Izvori sutrašnjice, 2007, str. 49.

5 Zanimljiv uvid u obilježja dejtonske i postdejtonske stvarnosti : Ćurak, Nerzuk: *Postdejtonska Distopija i Nova Bosanska Utopija*, STATUS, Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, 5/2004.

društva. Nakon trijumfa nacionalizma, cinizma njegovih politika i kobnih posljedica, očekivana uspostava moderne i funkcionalne države koja je u stanju odgovoriti na izazove ekonomskoga i demokratskoga razvoja, ne nagovještava skori kraj tegobne neizvjesnosti.

Zbog izostanka svijesti kod domaćih političara o demokratskim vrijednostima, značajan dio reformskih procesa i kreiranja javnih politika prepušten je međunarodnoj zajednici. Dinamiku tranzicijskih procesa diktiraju u prvom redu međunarodna zajednica i domaći političari. Suprotno demokratskom idealu vladavine naroda, građani imaju najmanji utjecaj na budućnost zemlje. Umjesto revitalizacije uništene privrede i ekonomskog oporavka, etnički sukobi i nepovjerenje, duboko su potkopali povjerenje u očekivane promjene. Nakon gotovo dvije decenije tranzicijskog iskustva i niza izazova na koje političke strukture nisu znale odgovoriti u duhu proklamiranih vrijednosti, postavlja se pitanje: gdje se Bosna i Hercegovina kao država i društvo trenutačno nalaze, te kada će i u kakvom obliku završiti proces tranzicije? Demokratizacija političkih struktura i civilnog života jedan je od najvažnijih aspekata tranzicije. Politički pluralizam i slobodni višestranački izbori trebali bi biti okruženje za liberalizaciju i demokratizaciju društva. Međutim, politička modernizacija, u smislu sve većeg uključivanja i participacije stanovništva u vlasti na osnovi demokratskog reprezentiranja interesa, često pogoduje nacionalizmu i etničkim sukobima, budući da nove elite na taj način sebi pribavljaju masovnu podršku⁶.

Razaranje mlade i slabašne demokracije, počelo je, moglo bi se reći, i prije nego što je došla na svijet. U postsocijalističkom razdoblju u Bosni i Hercegovini, u dominantnim etnonacionalističkim diskursima, demokratske vrijednosti i nisu bile cilj. Zamijenili su ih nacionalizam, podijeljenost, sukobi i usmjerenost prema konzervativnim, autoritarnim i autokratskim političkim ulogama, sa niskim stupnjem političke kulture i odgovornosti. Tranzicija je složen proces koji duboko zahvaća u vrijednosne i svjetonazorske temelje društva. Jedan od najvećih izvora smetnji razvoju demokracije i usporavanja reformi je vrijednosni segment društva koji se najteže mijenja. Nerazvijenost sistema civilnog društva i demokratskih institucija za posljedicu ima veću usmjerenost prema sukobima nacionalizma i etniciteta. Očekivanja građana da novostvoreno društvo ostvari političku, ekonomsku i socijalnu preobrazbu, koja će osigurati prava i individualne slobode za sve građane, bez obzira na njihovo etničko, konfesionalno, socijalno porijeklo, te neovisno o njihovom spolu, dobi ili obrazovanju, još

6 Katunarić, Vjeran : *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2003, str. 76.

uvijek se nisu ostvarila. Proturječnost različitih interesa, iznad je općeg vrijednosnog sistema i osnovnih ljudskih prava. Život u agoniji tranzicije, čiji se kraj i ishod još uvijek ne nazire, pred građane stavlja ključna pitanja: da li će vladavina prava biti uspostavljena i da li će država postati funkcionalna? Nedostaci mehanizma pravne države i izostanak građanske kulture, kreiraju društveni ambijent u kojem se prava mnogih društvenih grupa značajno ugrožavaju.

Politika proizvodnje rizika

Posebna tema bosanskohercegovačke tranzicije jest nacionalizam koji je postao sinonimom za ove prostore i najteža bolest bosanskohercegovačkog društva. Ekstremizam, iracionalnost i rušilaštvo koji karakteriziraju dominaciju nacionalizma i tragediju rata, generirali su niz socijalnih rizika, a strah i neizvjesnost u pogledu mogućnosti ponovnog skretanja društva prema sukobima i autoritarnim rješenjima, nisu u potpunosti otklonjeni.

Destruiranje države, društva i ljudi, pustoš koji je nacionalizam ostavio iza sebe protekla dva desetljeća, nameće pitanje, ali i nadu, da je mučno iscrpljivanje i trovanje ljudi njegovim sadržajima, dovelo do zasićenja tom idejom. Iznudeno potenciranje razlika, kao osnovnih vrijednosti, isključivost i manipuliranje osjećajem ugroženosti od drugih, na štetu stručnosti i etičnosti dugo su bile jedini oblik kreiranja politike. Paternalizmu kao elementu nacionalističke ideologije u prilog ide držati članove društva u uvjerenju da su nezreli, nesposobni i bespomoćni. Na taj način poslušnost i pasivnost stvaraju kulturni obrazac zavisnog ponašanja. U stvarnosti se taj obrazac iskazuje kroz monopol koji političke elite imaju na donošenje odluka u ime pojedinaca i grupa. Paternalizam počiva na volji za poslušnošću koja je na različite načine proizvedena. Konformizam i poslušnost samo su neki od vidova „bjekstva od slobode“, kao što je to pokazao Erich Fromm. Socijalnu nejednakost, jaz između bogatih i siromašnih, društvenu nepravdu i ekonomske probleme treba potisnuti idejom kolektivnog identiteta, koju s toliko cinizma propagiraju političari. Etnopolitičarima najmanje odgovara promjena stanja, jer to znači gubljenje pozicija u vlasti, statusa, privilegija, a često i nezakonito stečene imovine. Borba da se postojeće stanje zadrži što duže nastavlja se, iako bezizlaznost i besmisao postojeće društvene stvarnosti, postaje sve očiglednija, a građani jedini gubitnici. No, je li to dovoljno da sljedbenici nacionalizma, uvide da njihove vođe ne nanose samo štetu državi, društvu ili drugoj etničkoj zajednici, nego i vlastitom narodu. Čime zagovornici nacionalizma danas u Bosni i

Hercegovini, nakon svih njegovih destrukcija, mogu opravdati njegovo postojanje? Može li realnost teške ekonomske krize i siromaštva, kao i nebriga vladajućih političkih struktura za sve teže uvjete života ljudi potisnuti nacionalističke strategije? U kojoj mjeri tegobna društvenu stvarnost, povećano siromaštvo i korumpiranost političkih elita, mogu ojačati svijest o tome da nacionalizam i njegove vođe ne mogu ponuditi izlaz iz postojeće krize? Vide li pojedinci i etničke skupine sebe, kao taoce međunacionalnih odnosa, iz kojih parazitski svoje privilegije crpe političke elite? Parafrazirajući tvrdnju Ernesta Gellnera⁷, suvremenog teoretičara nacionalizma, o tome da nacionalisti „izmišljaju“ naciju možemo postaviti pitanje: da li je u slučaju Bosne i Hercegovine, realno očekivati, da nacionalisti danas „izmišljaju“ nacionalizam kao ideološko sredstvo u političko-kriminalnim ambicijama i održanju stečene političke i ekonomske moći i dominacije? Da li je ovaj „opijum za narod“ povijesno istrošen motiv, odnosno, u kojoj se mjeri može govoriti o procesu otriježnjenja od njegovih razornih posljedica na izgradnju svekolikog društvenog života ili je moguće ponovo aktivirati energiju osoba i socijalnih grupa u pravcu isključivosti i sukoba?

Postojeća politika ne nudi perspektivu i izbor prema budućnosti. Najviše što ona čini u ovom trenutku jeste da svim silama pokušava ostaviti stvari kakve jesu. Politika koja ne nudi alternativan način poboljšanja sadašnjosti, jest jedino, kako kaže Frank Furedi, parodija politike. Sve ono što sada vidimo jest poricanje izbora koji potiče fenomen kojeg se sve češće običava nazvati politikom straha⁸. Bez obzira na namjere onih koji ga potiču, glavni učinak straha je ojačati ideju kako nema alternative⁹. Ideja o predodređenosti etničke podijeljenosti društva i vjerovanje u nepromjenjivost takvog stanja, duboko je ukorijenjena, a podupire je povlačenje i odustajanje od ideje da se uspostavi kontrola nad vlastitim životom, fatalizam, konformizam, odustajanje od slobode. Otkud toliko nepovjerenje prema vlastitim mogućnostima? Čini se da je nemoć postala preovladavajući oblik čovjekove društvenosti i političnosti. Vještom manipulacijom uspjele su političke elite postojeće stanje u društvu predstaviti kao jedinu zamislivu viziju društva i prikazati sebe kao one koji jedini posjeduju rješenje. Nepouzdana politika međunarodne zajednice kao moćnog arbitra koji upravlja našom realnošću, pothranjivala je naivno očekivanje da će nakon „nedovršene“ uspostaviti funkcionalnu državu i stati na stranu slabijih članova društva. Izostanak građanske svijesti i očekivanja da će neko

7 Gellner, Ernest: *Nacije i nacionalizam*, Zagreb, Politička kultura, 1998, str. 75.

8 Furedi, Frank: *Politika straha, S onu stranu ljevice i desnice*, Zagreb, Izdanja Antibarbarus, 2008, str. 21.

9 Ibid.

drugi umjesto njih riješiti sve probleme u društvu, politička participacija od izbora do izbora, pokazuje da ni građani nisu posve pasivni u kreiranju vlastite društvene opresije. Politička participacija u stalnom je opadanju, a ljudi gube povjerenje u sposobnost političara i vlada da riješe goruće probleme. Proturječnost između očekivane vladavine naroda i postojeće vladavine vođa političkih partija izvor je razočarenja demokracijom. Iako u svojim programima ističu da će artikulirati i štititi prvenstveno „opće interese“, u konkretnoj političkoj stvarnosti lišene socijalne osjetljivosti, one su gotovo uvijek zaštitnici parcijalnih interesa i jednostranih vizija funkcioniranja i razvoja društva. Procjena javnosti o uspješnosti političara na vlasti, kako kaže Michael Laver, odvija se sa sviješću o tome da su političari na vlasti motivirani da birače zakidaju na dva različita načina¹⁰. Prvi način na koji političari zakidaju birače je da zbog lijenosti, neučinkovitosti ili proračunskog potkradanja, učine manje no što su obećali. Drugi način ogleda se u poticaju političara da dijelove *policy* paketa koje su obećali zamjene nekim svojim privatnim željama¹¹.

Politička šarolikost samo prividno stvara dojam političkog pluralizma. Broj stranaka koje djeluju u određenom području i izlaze na izbore ne mora nužno biti indikator modernizacije političke scene. Zbog neprincipijelnih koaliranja, stranačkog nadmetanja, borbe oko vlasti, moći i resursa u svakodnevnoj percepciji političkih zbivanja učvršćena je slika o vlastohlepnom političaru koji će sve učiniti da je se domogne. Nihilistički koncept politike u kome se politika uspostavlja kao moć i sredstvo u službi pojedinačnog uz zloupotrebu zajedničkih interesa, potisnuo je viđenje politike kao racionalne, efikasne i humane djelatnosti, u službi pojedinca i zajednice. Započeta pluralizacija političkog života kod nas podrazumijeva princip političke podobnosti i nepotizma, na štetu stručnosti i etičnosti. Politički život postaje sve više rascjepkan, a stranačka politika opterećena unutarstranačkim razmiricama. Protežiranje nekompetencije i političke, stranačke, nacionalne, spolne, rodbinske ili druge podobnosti dovelo je do stalne isprepletenosti između političkih i upravljačkih struktura, pa u praksi imamo stalno premještanje istih ljudi iz jedne upravljačke strukture u drugu. Politika je u neraskidivoj vezi sa svim odlučujućim društvenim strukturama, pa i onim institucijama čije postojanje u društvu ima svoju svrhu, jedino pod uvjetom da djeluju autonomno. Političke stranke, odnosno njihove vođe, imaju sve veću moć i utjecaj, što isključuje široke mase stanovništva. Politika sadrži mnoštvo tradicionalnih elemenata, za vlast se

10 Laver, Michael: *Privatne želje i politika*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2005, str. 232.

11 Ibid.

bore političke elite, participacija građana nije poželjna, a cilj politike je održati *status quo*. Mnogi političari namjerno odugovlače da donesu za građane važne odluke, jer je kaos u kojem živimo njihov neiscrpan izvor bogaćenja i dominacije. Korumpiranost političkih elita, čija je najučinkovitija karta u političkoj igri nacionalizam i populizam, te nesposobnost dominantnih institucija za uočavanje nove društvene stvarnosti u kojoj povećano siromaštvo i nezaposlenost, produbljuje društveni jaz i socijalne probleme, proizvodi socijalnu dezorganizaciju i brojne društvene rizike.

Tiranija partitokrata, kovača lažne demokracije, „iscrpila“ je politiku koja je zbog neodgovornosti i bezobzirnosti njenih aktera postala sama sebi svrha. Partitokratija je, kako navodi Esad Zgodić, oblik pervertiranja demokratskog *ethosa*: poziva se, doduše, na njega, ali ga, u osnovi, kompromitira i izopačuje. Demokratske institucije postoje, one su, međutim, tek pravni i formalni okvir, dekor i ambijent prakticiranja partitokratske politike¹². Budući da demokratski zahtjevi nalažu da se vlast osigurava nekorisćenjem represije, razvijene su brojne metode manipulacije. Termini ljevice i desnice, vlasti i opozicije, u političkoj realnosti izgubili su svako značenje. Politički oportunistički i želja za vlašću, njihove predstavnike tjera na nezamislive manipulacije, neprincipijelne koalicije, savezništva i trgovinu mandatima. Monopolistički politički poduzetnici, kako ih Laver naziva, u nadmetanju za zaposjedanje vlasti, prinuđeni su na formiranje „konzorcija političara“, kako bi se proizvela potrebna razina političkih usluga¹³. Protagonisti uspostavljanja koalicija, „rušenja“ i formiranja vlada, čiji je krajnji cilj iscrpiti što je više moguće javnih sredstava, svojom djelatnošću, naročito na lokalnim razinama, više podsjećaju na „švercere“, nego na političke aktere usmjerene na racionalnu djelatnost u službi zajednice¹⁴. Ovi i slični fenomeni bivaju uspješno kontrolirani i onemogućavani u svojim negativnim učincima tamo gdje je uspostavljen demokratski društveni sistem, koji, po svojoj prirodi, određuje konstitutivne elemente i usmjerenja unutar koncepta politike. Linija između vlasti i opozicije, ljevice i desnice sve je manje vidljiva. Političke elite odavno su odbacile tradicionalne predstave o postojanju općeg dobra i zajedničke narodne ili biračke volje. Nerijetko su zvanična politika i predstavnici izvršne vlasti samo „izvođači radova“ interesnih grupa i lobija „u sjeni“. Korupcija u politici je prepreka transparentnosti u javnom životu. Ne samo da je narušeno po-

12 Zgodić, Esad: *Ideja bosanske nacije i druge teme*, Sarajevo, Zalihica, 2008, str. 221.

13 Ibid.:153.

14 „Švercanje“ u politici; usp.: Laver, Michael: *Privatne želje i politika*, Zagreb, 2005, 72–73, 75–76, 112–113.

vjerenje u politiku i političke partije, nego i sama vjera u demokraciju kao politički poredak. U postojećim uvjetima, očekivanja da politika napokon i uistinu postane briga za javno dobro čine se više nego utopijskom. Odstajanje od težnje da politiku oblikuje mišljenje većine, uspostava vladavine prava, stabilnost demokratskih institucija i moralnih temelja društva, ostavlja nas na rubu ponora naše društvene budućnosti. Teško ekonomsko stanje, nezaposlenost, korupcija i organizirani kriminal, nemoć države u uspostavljanju vladavine prava, čine utopijskom svaku mogućnost realizacije političko-etičkih ideala u praksi. Da li je demokracija održiva u uvjetima povećanog siromaštva i izražene ekonomske nejednakosti? Bez ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, građanska i politička prava ostaju u velikoj mjeri nedjelatna, kako je u svoje vrijeme napisao Bertolt Brecht „Glasački listić ne hrani gladnoga“¹⁵.

Dejtonski mirovni sporazum podijelio je Bosnu i Hercegovinu ne samo u etničkom nego i u ekonomskom smislu. Ekonomske promjene obuhvataju prijelaz od državnog i društveno-vlasničkog sistema u privatnovlasnički sistem i različite oblike tržišnog privređivanja. Međutim, naslijeđe prošlosti ne može se prevladati u kratkom periodu rekonstrukcije. Posljedica toga je pogrešno proveden proces privatizacije, velika nezaposlenost, pad životnog standarda, siromaštvo i sve veće socijalne razlike, pa većina građana Bosne i Hercegovine danas živi znatno lošije nego u vremenu prethodnog sistema.

Proces privatizacije doveo je do devastacije privrede, nezaposlenosti, silne korupcije i pogoršanja životnih uvjeta stanovništva. Da su politička i ekonomska sfera, posredstvom raznih zloupotreba pozicija moći, manipulacija, i kriminala neodvojive, najbolje pokazuje primjer privatizacije bivšeg društvenog sektora, u koju su direktno bile uključene mreže političkih partija na vlasti i ratnih profitera promoviranih u novi sloj „poduzetnika“. Političke strukture kontrolirale su proces privatizacije, te odabrale pojedince i grupe od kojih je stvorena nova kapitalistička klasa¹⁶. Iza kulisa nacionalističke destrukcije odvijala se realnost ekonomskog razaranja društvenog vlasništva. Nositelji nove ekonomije istovremeno su oni čija se politička moć koristi kao direktni put za stjecanje materijalne koristi.¹⁷ Vlast se tako koristi za stvaranje nove socijalno-klasne strukture. Ratne političko-kriminalne strukture u mirnodopskim uvjetima, nastavile su ulogu čuvara nezakonito stečenog bogatstva u ratu i podrivanje autoriteta držav-

15 Zegler, Jean: *Imerij srama*, Zagreb, 2007, str. 51.

16 Sekulić, nav. dj., str. 362.

17 Ibid.: 361.

nih institucija. Isprepletenost ekonomskih i političkih funkcija dovela je do dvostruke igre političkih elita. Manipulacija osjećajem ugroženosti od *drugih* i istovremeno brzo i sumnjivo bogaćenje stvorilo je novu klasu kapitalista. Koristeći institucije i poluge vlasti, privatizacijom, odnosno „legaliziranom pljačkom“ stvoren je novi sistem „kapitalizma“ potpomognut nacionalističkom ideologijom i politikom. Primjeri korištenja političkog položaja i državne mašinerije za nezakonito bogaćenje, daleko prevazilaze ono što se događa u stabilnijim i razvijenijim kapitalističkim zemljama. Pod krinkom nacionalizma istovremeno se odvijala transformacija etničkih nacionalnih političkih nomenklatura u novu kapitalističku klasu. Na taj način stvoren je jedan specifični politički kapitalizam zasnovan na sprezi države i novih vlasnika gdje tržište i njegove pozitivne sankcije odbacuju nove vlasnike, ali ih država štiti od tržišnih sankcija¹⁸. Na nešto duži rok to mora biti disfunkcionalno, mora smanjiti ekonomsku efikasnost sistema i dovesti do kriza i lomova¹⁹.

Mogu li ekonomski interesi nadići etničku i političku podijeljenost? Model integracije multietničkog društva putem tržišta i zajedničkih državnih ustanova, koji se primjenjuje u zapadnim zemljama, teško je prenosiv u nezapadne zemlje na niskom stupnju ekonomskog i demokratskog političkog razvitka²⁰. Ekonomski razvoj na osnovi slobodnog tržišta u tim zemljama ne polučuje rezultate kao u zapadnim zemljama²¹. Umjesto razvoja povećava se siromaštvo, društvena nejednakost i korumpiranost političkih elita. U takvim uvjetima politička manipulacija nacionalnim identitetima je najučinkovitije sredstvo održanja moći. Kako tranzicija ujedno znači i priključivanje na mehanizme globalnog tržišta, problem se samo multiplificira. Ekonomske teškoće i problemi imaju neizbježne političke posljedice. Gubitak ekonomske kontrole pojačava socijalne antagonizme i izrazito pogoršava kvalitet društvenog života. Očito je da nacionalizam ne može ponuditi razvoj, niti otkloniti suprotnosti ekonomske nejednakosti. On ne može ponuditi odgovor na probleme modernizacije i globalizacije, stoga vodi zemlju u samoisključenje i izolaciju²².

18 Ibid.: 362.

19 Ibid.

20 Katunarić, nav. dj., str. 77.

21 Ibid.

22 Ibid.

Javne institucije – organizirana neodgovornost

U poslijeratnim uvjetima strategija institucionalnog slabljenja i razaranja bosanskohercegovačke zajednice nastavljena je odsustvom jasne strategije razvoja Bosne i Hercegovine kao državne zajednice. Jedan od uznemirujućih aspekta tranzicije svakako je propadanje javnih institucija. Nefunkcionalnost države i institucionalna nedograđenost predstavljaju novu fazu bosanskohercegovačke krize u kojoj funkcioniranje najznačajnijih društvenih institucija i organizacija ostavlja dojam neodgovornosti i izostanka kontrole. Nedovoljno funkcioniranje modernih političkih regulativnih mehanizama produbljuje krizu, koja se manifestira u obliku anomijskih situacija u ekonomskom i političkom životu, čije su posljedice korupcija, nepotizam, kriminal, instrumentalizacija službenih struktura za privatne ciljeve i nepovjerenje građana u funkcioniranje institucija. Najopasnije oružje umrežene finansijsko-političke oligarhije je korupcija koja pogoduje institucionalizaciji organiziranog kriminala. Visok nivo korupcije unutar državnog aparata, samovolja i sprega moćnika u politici i privredi, nemoć prava i pravnih institucija ozbiljno ugrožavaju društveno tkivo. Za društvo rizika vrijedi slabljenje institucionalne kontrole ili slabljene institucija koje mogu stvoriti zaštitne mehanizme osiguranja od svijeta rizika. Rizik više nije zatvoren u okvire nacionalne državnosti, tj. nije više lokalna, već globalna pojava koja prijete svima, ali ne pogađa jednako sve²³. Slabost institucija omogućava, kako kaže Beck, organiziranu neodgovornost.

Institucije se situiraju u strateške prostore moći zarobljene od strane partitokrata. Ambicije političkih elita u osvajanju unosnih položaja u institucijama gdje se nalazi najveća koncentracija političke moći u društvu i privredi daleko nadmašuju sposobnost upravljanja osvojenim. Najveći broj javnih institucija, čija je uloga i smisao postojanja da budu neophodan servis građana i podižu nivo kvaliteta njihovog života, nije servis građana, nego logistička baza koja prvenstveno služi vrhu vlasti, prvacima političkih partija, njihovim tajkunima, rođacima i drugovima. U institucije i državne službe prodrila je tržišna filozofija maksimiziranja ličnih interesa. Napad i zauzimanje javnog prostora i institucija od partitokrata u svrhu kontrole i manipulacije za posljedicu ima njihovu unutarnju eroziju. Pokušaj institucionalnog učvršćivanja zauzetih javnih prostora ima mnogostruke posljedice u javnom sektoru, čije su direktorske, ministarske, poslaničke fotelje i mjesta u upravnim odborima dio postizbornog plijena. Posljedica toga je propadanje institucija koje, umjesto da uspostave mehanizme zaštite od

23 Beck, Ulrich: *Pronalaženje političkoga. Prilog teoriji refleksivne modernizacije*, 2001.

društvenih rizika, i same učestvuju u njihovoj proizvodnji. Među stranačko „čerečenje“ javnog sektora, budžeta, javnih pozicija i institucija, radi zadovoljenja nestrpljivih i pohlepnih političara, građane i njihove socijalne zahtjeve ostavlja na marginama odlučivanja i demokratije.

U uvjetima sve oskudnijih materijalnih resursa i ekonomske i političke nesigurnosti, promjene u sistemu socijalne sigurnosti različito su se odrazile na položaj pojedinih socijalnih slojeva. Prevladavanje socijalnih rizika, ublažavanje siromaštva, te podizanje općeg blagostanja ljudi pod pritiskom je konstruiranja novih modela socijalne politike. Napuštanje ideologije i prakse socijalizma donijelo je u tranzicijskom razdoblju promjene i u zdravstvenom sistemu. Zdravstvena politika prigrlila je „kapitalistički, i neoliberalni“ model, nastojeći prilagoditi zdravstveni sistem, ekonomičnosti i smanjenju troškova. Takav pristup sužava prostor za unapređenje zdravlje stanovništva i ne odgovora na zahtjeve za kvalitetnom i pristupačnom zdravstvenom zaštitom. Finansijski teret zdravstvenog sistema sve se više nastoji prenijeti na stanovništvo, uvođenjem različitih naknada koje plaćaju pacijenti. Ograničavanje zdravstvene potrošnje, loše zdravstvene usluge i sveprisutna korupcija onemogućili su jednak pristup liječenju i zdravlju za sve pripadnike društva. Najveće opterećenje je na slabijim članovima društva, nezaposlenima, siromašnima, starijim osobama i djeci, koji su zbog loših životnih uvjeta skloniji razbolijevanju. Institucije javnog zdravstva nastoje se komercijalizirati. Entropija zdravstvenog sistema, posebno u manjim sredinama, „kapitaliziranje“ i „privatiziranje“ zdravstvenog sistema, uz prateću i sve izraženiju korupciju, potpuno je zanemarila načela pravednosti i dostupnosti zdravstvene zaštite za sve pripadnike društva, a zdravlje pretvorila u robu nedostupnu siromašnima i marginaliziranim članovima društva.

Pojedinac i društvena trauma

Razočarenje na putu prema demokratiji, gdje se umjesto siromaštva, nezaposlenosti, korupcije, političkih manipulacija i silne društvene nepravde, očekivao mir, porast životnog standarda i vladavina prava, uklonio je sve iluzije da će se ideali postići lako i brzo. Šta ostaje razočaranim masama koje plaćaju visoku cijenu za surogat, toliko željene „normalne“ države: pesimizam, rezignacija, nacionalizam, vjerski fatalizam? Građani se više nego ikad osjećaju nemoćnim da utječu na promjene društvene stvarnosti. Posljedica je sve izraženiji osjećaj društvene nepravde i nepovjerenja građana u politiku, političke institucije i potkopavanje demokratskih vrijedno-

sti. Umjesto ideala političke slobode i demokracije, realnost je obilježena nepovjerenjem, korupcijom i parlamentarnim razdorom. Pojedinci se suočavaju sa snažnim osjećajem marginalnosti, ovisnosti i inferiornosti. Trošenje, rastvaranje i raščaravanje kolektivnih i grupno specifičnih izvora smisla (...) vode do toga da se sada zadaća definiranja uvijek prepušta ili nameće samim pojedincima²⁴. Prepušta ih se, dakle, životu koji je opterećen najrazličitijim, međusobno proturječnim globalnim i osobnim rizicima²⁵. Budućnost svakog pojedinca manje je sigurna nego što je to bila u tradicionalnim društvima. U perspektivi svakodnevnog života bosanskohercegovačkih građana nakon svih trauma rata i stradanja kriza se i ne doživljava kao izvanredno stanje ili neki zastrašujući pojam koji traži hitnu promjenu. Kriza je u društvenoj stvarnosti dugotrajno i svakodnevno iskustvo, gotovo „normalno“ stanje koje se pasivno i ravnodušno prihvata. Pored masovnog kršenja ljudskih prava, osiromašenja i kriminalizacije društva, rat je prouzrokovao raspad ranije kreiranog i održavanog sistema vrijednosti, te krizu smisla ljudske egzistencije. Raniju predvidljivost društva zamijenila je neizvjesnost. Ono što se smatralo funkcionalnim i racionalnim postaje opasno, jer proizvodi i legitimira disfunkcionalnost i iracionalnost²⁶. Intenzitet i složenost postojeće destrukcije toliko je prisutna da pojedinac teško može razumjeti određenost vlastitog socijalnog statusa i lične sudbine, niti može uočiti njihov smisao. Lične poteškoće pojedinaca, kao što su siromaštvo, nezaposlenost i bolest, najčešće se doživljavaju kao isključivo privatna stvar, iako u mnogim slučajevima predstavljaju javne probleme prouzrokovane društvenom destrukcijom. Društveni život je pun proturječja koja narušavaju značenje koje čovjek pridaje životu. Poricanje razmjera tog fenomena svjedoči o dubini moralne krize. Kad se pitamo o čvrstini ili solidarnosti jedne grupe, uvijek postavljamo pitanje: kakav ima moral? A kad vidimo da u njoj povezanost i solidarnost slabi, govorimo o pojavama demoralizacije²⁷. U svakom društvu se etičke norme vežu uz određene ideale i težnje. Durkheim je dobro uočio da je ideal nešto što proističe iz prirode samog društva: „Jedno društvo ne može sebe niti stvarati niti obnavljati, a da istovremeno ne stvori ideal. To stvaranje nije za njega neka vrsta nusproizvoda koji ga samo upotpunjuje; to je čin pomoću kojega se ono stvara i rastvara“.²⁸ Da li će se društvo vratiti realnim vrijednostima, koje su agresija, isključivost, pohlepa i kriminalno privatno stjecanje, iskrivili i potisnuli?

24 Beck, Ulrich: *Pronalaženje političkog*, 2001, str. 45.

25 Ibid.

26 Ibid.:63.

27 Supek, Rudi: *Sociologija*, Zagreb, 1982, str. 167.

28 Isto.

Prema ili/u društvu rizika

Izazovi modernog društva u stalnom su porastu. Oni imaju različita, vrijednosna određenja. Živimo u vremenu u kojem je na društvenoj sceni istovremena interakcija rizika generiranih na globalnoj i lokanoj razini koji se isprepliću i stvaraju niz egzistencijalnih problema. suočavamo se sa dvostrukim opasnostima, vlastitim, oličenim u nacionalizmu, moćnom ideološkom oružju u rukama političko-kriminalnih struktura, siromaštvu, korupciji, nezaposlenosti, socijalnim nejednakostima, ugroženom kohezijom društva, te svjetskim rizicima. Globalni izvori rizika (terorizam, bolesti, glad, ratovi, zloupotreba tehnologija, globalne klimatske promjene, prirodne katastrofe, i dr.) ne utječu podjednako na siromašne i bogate zemlje. Stoga bi u fokusu budućih istraživanja trebala biti pitanja međusobnog utjecaja i isprepletenosti domaćih i globalnih izvora rizika. Da li smo u stanju uočiti sve opasnosti i suprotnosti našeg vremena? Bosna i Hercegovina je i prije svjetske ekonomske krize imala visoku stopu siromaštva. Država i njeno stanovništvo sve su više zaduženi, evidentan je pad proizvodnje, zaposlenosti i dohotka. Procjena Svjetske banke je da će u 2010. godini doći do porasta stope siromaštva u Bosni i Hercegovini za dva procenta zbog pada dohotka stanovništva za četiri posto²⁹. Nakon pogrešno provedene i preuranjene privatizacije, uništene privrede, ostale su zatvorene tvornice, radnici bez posla, zemlja bez poljoprivrednika, reducirani socijalni programi, zdravstveno zapušteni i loše obrazovani građani. Na početku 21. stoljeća učinci neoliberalne globalizacije mogu se uočiti u stalnom povećanju razlika u prihodima među radnom snagom, smanjenju mogućnosti zaposlenja i radnih uvjeta koja se sve snažnije segmentira na lokalnoj i globalnoj razini, te u rastućim nejednakostima u raspodjeli prirodnih resursa i socijalnih davanja. Nadnacionalne organizacije, Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond i Evropska unija značajno utječu i na naše živote. Ekonomija svjetskoga tržišta svojom je dinamikom prisile izmijenila pravila svjetske politike. Ukidanjem granica između ekonomije, politike i društva, započinje nova borba za moć i njezinu protutežu³⁰. Zahtjevi u pogledu slobode kretanja kapitala (uglavnom bogatih zemalja), i istovremeno zabranjivanje slobode kretanja određenih skupina ljudi, samo su neki od brojnih primjera proturječne politike moćnih zemalja. Globalizaciju uspostavljaju moćni protiv siromašnih³¹.

29 Izvještaj o siromaštvu u BiH za 2009. godinu koji su uradili Svjetska banka i Direkcija za ekonomsko planiranje BiH: *Oslobođenje*, 28.1. 2010, str. 21.

30 Beck, Ulrich (2004) Moć protiv mći u doba globalizacije. Nova svjetskopolitička ekonomija. Zagreb, Školska knjiga, str. 16.

31 Ibid.:17.

Internacionalizacija proizvodnje, finansija i ostalih ekonomskih sredstava nesumnjivo narušava sposobnost pojedinih država da kontroliraju vlastitu ekonomsku budućnost. Kako u slučaju Bosne i Hercegovine tranzicija ujedno znači i priključivanje na mehanizme globalnog tržišta, problem se samo multiplicira. Nakon što vladajuće političke strukture nisu mogle podmiriti prevelike budžete, umjesto smanjenja javne potrošnje, država je pribjegli zaduživanju u MMF-u i drugim filijalama globalnog finansijskog kapitala. Poziv za potčinjavanjem i podjarmljivanjem moćnicima današnje globalizacije, kroz višestruko međunarodno zaduženje, nikoga, a posebno građane ne ostavlja ravnodušnim. Aranžmani sa MMF-om pogoduju pohlepi političke elite u nastojanju da održi pozicije u vlasti. Ukoliko sredstva od stranih zajmova ne budu produktivno iskorištena za pokretanje privrede i povećanja zaposlenosti, ona će i dalje sužavati prostor za nezavisnu ekonomsku politiku i dugoročno opterećivati slabije slojeve društva. Neizvjesnost i rizici „poslovanja“ domaćih političara sa akterima međunarodnog finansijskog tržišta, s pravom zabrinjava ne samo sadašnje, nego i buduće generacije. Osim straha od ekonomskog podjarmljivanja korištenjem stranih zajmova i duga, gdje najveću korist imaju gospodari svjetskog finansijskog kapitala i lokalna politička elita, raste i napetost između domaćih intervencionističkih težnji i globalnih pritisaka za redukcijom socijalnih troškova koji ne vode računa o domaćim prilikama i potrebama. Na taj način domaća politička elita i predstavnici međunarodnih finansijskih institucija, promovirajući konzervativne neoliberalne programe vrše višestruki pritisak na društvo, tačnije njegove slabije članove. Na taj način teret održanja funkcioniranja društva i društvene brige, prebacuje se iz javne u privatnu sferu, čime se povećava pritisak na porodicu, od koje se očekuje da izvrši funkciju ublaživača krize. Nemogućnost kontrole nad društvenim rizicima kod građana stvara osjećaj straha i nemoći. Konceptualizacija stanja „rizičnosti“ povezana je u našem društvu s idejom da se stanje ne može promijeniti. Koncept stanja „rizičnosti“ sadrži stav koji je različit od stava o „preuzimanju rizika“. „Rizičnost“ podrazumijeva pasivnu i zavisnu ulogu i priznavanje nemoći. Nasuprot tome, „preuzimanje rizika“ podrazumijeva izbor, djelovanje od kojeg se očekuje pozitivan ishod. Kod Niklasa Luhmanna se razlikovanje između rizika i opasnosti poklapa sa suprotnošću između situacija onih koji odlučuju i onih koje te odluke pogađaju³².

Da li je uopće više moguće uspostaviti zajednicu koja vlada sama sobom i određuje svoju budućnost? Moderna teorija suvremene demokratske države koja pretpostavlja ideju zajednice koja s pravom vlada sama sobom i

32 Beck, Ulrich (2001) *Pronalaženje političkog*, str. 50.

određuje svoju budućnost, iz temelja je uzdrmana karakterom i strukturom globalnih veza i međupovezanosti s kojima je današnja država suočena³³. Ključno pitanje glasi: kako se pojam i organizacijski oblik države mogu i moraju otvoriti i preoblikovati za izazove ekonomske i kulturalne globalizacije³⁴? Da se kreira novi tip društva, u Bosni i Hercegovini je neophodan demokratizacijski pomak koji zahtijeva širi prostor za ekonomski razvoj i vladavinu prava, od onog koji proizvodi dejtonska država svojom, nacionalnom samodovoljnošću i mehanizmima isključivosti i zatvaranja. Prijedor oko budućnosti zemlje i njenog budućeg ustrojstva, traži preobrazbu politike na način koji bi omogućio djelotvornije oblikovanje i organiziranje države i društva i transformaciju od politike isključivosti do politike mogućnosti, za koju je potrebna nova politička elita, spremna odreći se etničke parcijalizacije i dejtonske paradigme. Neprovođenje ključnih reformi u društvu posljedica je straha od gubitka monopola političke i ekonomske moći. Društveni razvoj je na niskom nivou, prepušten stihiji, zemlja ide u sve veća zaduženja, a etničke tenzije i dalje su prisutne. Zemlja tone u dugove, nezaposlenost, propadaju obrazovne, zdravstvene i socijalne institucije.

Na koji se način etablirani kreatori ozračja dubokog nepovjerenja, straha od budućnosti, nacionalizma i siromaštva u Bosni i Hercegovini danas mogu odgovoriti na rizike vlastitog, ali i svjetskoga društva rizika modernog doba i na koji se način, da upotrijebimo Beckov izraz, mogu izvršiti „samosučeljavanje s posljedicama društva rizika“? Manipulacijom etničkim identitetima u političkom i ličnom interesu, siromaštvom, nezaposlenošću, održavanjem moći kao sistema dominacije, isključivanja i društvene nejednakosti. Nacionalizam i postojeća politika ne nude odgovor na probleme modernizacije i globalizacije, nego vode samoisključivanju i izolaciji zemlje. Paradoks je što i dalje postoji značajan broj onih koji vjeruju da partitokrati znaju šta rade i kuda ih vode. Kako povećati ekonomsku i političku snagu „nemoćne države“, da bi se uspješnije nosila sa svim rizicima ekonomske globalizacije koja u sebi, također, sadrži zahtjev za „slabom državom“. Kako odgovoriti na globalne izazove, tako da postanemo subjekti, a ne žrtve promjena? U uvjetima smanjene sposobnosti društvenih institucija za uspostavljanje nadzora nad rizicima i stanja u kojem političke elite produciraju društvene rizike (korupciju, nacionalizam, slabljenje institucija), a od njih se istovremeno očekuje smanjenje društvenih problema i opasnosti i njihovo svođenje na podnošljivu mjeru, radi se o

33 Helld, David (1990) *Modeli demokracije*. Zagreb, Školska knjiga, str. 309-317.

34 Beck, Ulrich (2004) *Moć protiv mći u doba globalizacije*. Nova svjetskopolitička ekonomija, str. 28.

pokušajima upravljanja rizicima u pravcu koji osigurava interese nekolicine. Stare elite čija se moć zasniva na promociji nacionalizma, političkom voluntarizmu i autoritarizmu ne mogu odgovoriti izazovima unutrašnjih ekonomskih, političkih i socijalnih problema. Kako očekivati od promotora etničke parcijalizacije i destrukcije izlaz iz krize, blagostanje, privredni rast i sigurnost radnih mjesta? Oni nisu u stanju na temelju vlastitog znanja i refleksivnog potencijala uspostaviti strategije i odnose prema navirućim globalnim problemima proizašlim iz modernizacije. Neuspjeh u unutarnjoj demokratizaciji i vanjskoj integraciji, blokiranje razvoja i produblјivanje jaza između modernizacije i retradicionalizacije čine neizvjesnim ishod društvenih promjena.

Apatija je reakcija na nedostatak bilo kakve inicijative i perspektive u odnosu na društvenu realnost koja je za većinu stanovnika ove zemlje odavno postala nepodnošljiva. Koliko se socijalne nejednakosti, siromaštva i društvene nepravde može istrpiti? Gdje je granica koja bi pokrenula pobunu potlačenih? Može li nezadovoljstvo i potreba za društvenom pravdom i toliko željenom funkcionalnom državom potaknuti kolektivni demokratski otpor³⁵? Obeshrabrenost i duboko nepovjerenje u mogućnost ljudskog djelovanja i imaginiranja vlastite društvene stvarnosti decenijama je uspostavljena i pažljivo pothranjivanja od strane političkih elita koje nas žele uvjeriti da jedine posjeduju rješenja za društvene nedaće. Vjera u mogućnost napretka i povjerenje u ljudske mogućnosti oslabljena je u većini društava s početka 21. stoljeća. Koji standardi, vrijednosti i ideali, mogu potaknuti i motivirati danas ljude u Bosni i Hercegovini na akciju prevazilaženja sistema koji je više okrenut interesima nekolicine, nego većine, više destrukciji nego stvaralaštvu, više prošlosti nego budućnosti? Kako vratiti prosvjetiteljsku vjeru u vlastite sposobnosti i stvaranje ljudskog društva? Nadu i očekivanje pozitivnih društvenih promjena trebalo bi pratiti osmišljavanje budućnosti i vremena koje dolazi. No, od pukih žrtava nacionalističke i neoliberalističke vizije svijeta do pravednosti, jednakosti, socijalne pravde, građanske odgovornosti i vrijednosti demokracije dug je i neizvjestan put.

35 Nastojanje brazilskog naroda da osigura demokratski put svoje zemlje, opisao je brazilski predsjednik Lula da Silva sljedećim riječima: „Da bi se temeljito promijenile društvene strukture neke zemlje, nisu dovoljni ni predsjednik ni parlament. Nužan je narod. Iz toga proizlazi: pobjeda nad unutarnjom oligarhijom i stranim krvopijama ovisi o mobilizaciji i odlučnosti društvenih narodnih i demokratskih pokreta.“ Navedeno prema: Ziegler, Jean: *Imperij srama*, Zagreb, 2007, str. 175.

Literatura

1. Beck, Ulrich: *Pronalaženje političkoga. Prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.
2. Beck, Ulrich: *Moć protiv moći u doba globalizacije. Nova svjetskopolitička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
3. Ćurak, Nerzuk: *Postdejtonska Distopija i Nova Bosanska Utopija*, STATUS, Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, 2004.
4. Fočo, Salih: *Sociologija*, Drugo dopunjeno izdanje, Dom štampe, Zenica, 2000.
5. Furedi, Frank: *Politika straha, S onu stranu ljevice i desnice*. Izdanja Antibarbarus, Zagreb.
5. Laver, Michael: *Privatne želje i politika*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2005.
6. Helld, David: *Modeli demokracije*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
7. Gellner, Ernest: *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1998.
8. Katunarić, Vjeran: *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
9. Papić, Žarko: *Socijalno uključivanje i „filozofije razvoja“*, *Ekonomija ubrzanog razvoja*, Forum Bosna 43/08, Sarajevo, 2008.
10. Sekulić, D. – Ž. Šporer – R. Hodson – G. Massey – J. Županov: *Sukobi i tolerancija, O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*, Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.
11. Supek, Rudi: *Sociologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
12. Zgodić, Esad: *Ideja bosanske nacije i druge teme*, Zalihica, Sarajevo, 2008.
13. Ziegler, Jean: *Imperij srama*, Izvori sutrašnjice, Zagreb, 2007.
14. *Izveštaj o siromaštvu u BiH za 2009. godinu*, koji su uradili Svjetska banka i Direkcija za ekonomsko planiranje BiH; „Oslobođenje“, 28. 1. 2010.